

O'QUVCHILARGA "KELAJAK KASBLARINI REJALASHTIRISH"NI O'RGATIB BORISH

Murodova Nozinaoy Mavlon qizi

Buxoro viloyati Jondor tumanidagi 12-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarga kelajak kasblarini rejalashtirishni o'rgatishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Kasb tanlash jarayonida o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va mehnat bozori talablarini hisobga olishning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maktab psixologi, o'qituvchilar va ota-onalarning hamkorligi asosida kasbiy rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy rejalashtirish, kasb tanlash, o'quvchi, kasbiy qiziqish, qobiliyat, motivatsiya, mehnat bozori, kasbga yo'naltirish, psixologik maslahat, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri o'quvchilarni kelajak hayotga tayyorlash va ularda ongli ravishda kasb tanlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy mehnat bozori tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotganligi sababli yoshlarning kelajak kasblarini oldindan rejalashtira olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kasb tanlash inson hayotidagi eng muhim qarorlardan biri hisoblanadi. Shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyati, kasbiy faoliyatidan qoniqishi va jamiyatdagi o'rni ko'p jihatdan tanlangan kasbning uning qiziqishlari hamda imkoniyatlariga mos kelishiga bog'liq. Shu sababli o'quvchilarga kasb tanlashda to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Kasb tanlash jarayoni murakkab psixologik jarayon bo'lib, unda shaxsning qiziqishi, qobiliyati, xarakteri, temperamenti va hayotiy maqsadlari muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchi o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholashi va ularga mos kasbni tanlashi lozim. Kasbiy qiziqish kasb tanlashning asosiy omillaridan biridir. O'quvchi qaysi faoliyat turiga qiziqsa, o'sha sohada muvaffaqiyatga erishish ehtimoli yuqori bo'ladi. Shuning uchun maktab

davridan boshlab o'quvchilarning qiziqish va moyilliklarini aniqlash muhimdir. Kasb tanlashda qobiliyat ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim o'quvchilarda texnik qobiliyatlar rivojlangan bo'lsa, boshqalarida ijodiy, pedagogik yoki tashkiliy qobiliyatlar ustun bo'lishi mumkin. Qobiliyatlarni hisobga olmasdan tanlangan kasb kelajakda turli qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Maktab amaliyotchi psixologi o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Psixologik testlar, suhbatlar va kuzatishlar yordamida o'quvchilarga mos kasbiy tavsiyalar beriladi. Bu esa kasb tanlashdagi xatolarni kamaytirishga yordam beradi.

Kasb tanlashda ota-onalarning ham o'rni katta. Biroq ota-onalar farzandlariga bosim o'tkazmasdan, ularning qiziqish va imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlashlari lozim. Chunki majburan tanlangan kasb shaxsning kasbiy qoniqishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida o'quvchilar turli kasblar haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lishlari zarur. Kasblar olami bilan tanishtirish, mutaxassislar bilan uchrashuvlar tashkil etish va kasbga yo'naltiruvchi treninglar o'quvchilarning ongli tanlov qilishiga yordam beradi. Kasbiy rejalashtirish shaxsning o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda kelajakdagi faoliyat yo'nalishini belgilash jarayonidir. Bu jarayon o'quvchilarga o'z oldiga aniq maqsad qo'yish, unga erishish yo'llarini belgilash va kasbiy rivojlanish istiqbollari ko'ra olish imkonini beradi.

O'quvchilarga kasbiy rejalashtirishni o'rgatishda, avvalo, ularning qiziqishlari va moyilliklarini aniqlash zarur. Psixologik diagnostika metodlari, testlar, suhbatlar va kuzatishlar orqali o'quvchilarning qaysi faoliyat turlariga ko'proq qiziqishi aniqlanadi. Bu esa ularga mos kasbiy yo'nalishni tanlashda yordam beradi. Kasbiy rejalashtirish jarayonida o'quvchilarga zamonaviy kasblar va mehnat bozori ehtiyojlari haqida muntazam ma'lumot berib borish muhimdir. Ayniqsa, axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, muhandislik, tibbiyot, ekologiya va innovatsion sohalarga oid kasblar haqida tushunchalar berish yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi.

Maktab amaliyotchi psixologi kasbiy rejalashtirish ishlarida muhim o'rin tutadi. U o'quvchilarning individual xususiyatlarini o'rganadi, kasbiy maslahatlar beradi va kasb tanlash bilan bog'liq psixologik qiyinchiliklarni yengishda ko'maklashadi. Treninglar va

rivojlantiruvchi mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Ota-onalar ham farzandlarining kasbiy kelajagini rejalashtirishda faol ishtirok etishlari lozim. Biroq kasb tanlashda bolalarning qiziqishi va qobiliyatlari ustuvor bo'lishi, ota-onalar esa yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi rolni bajarishlari maqsadga muvofiqdir. Kasbiy rejalashtirishning samarali usullaridan biri — kasb egalari bilan uchrashuvlar, korxonalar va tashkilotlarga ekskursiyalar, kasblar haftaligi va amaliy loyihalarni tashkil etishdir. Bunday tadbirlar o'quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini boyitadi va kelajakdagi maqsadlarini aniqroq belgilashga yordam beradi. Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalarini tubdan o'zgartirmoqda. Yangi axborot-kommunikatsiya vositalari, sun'iy intellekt, robototexnika, biotexnologiyalar va boshqa ilg'or yutuqlar nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini yangilamoqda, balki jamiyatda mavjud bo'lgan kasblar mazmuni, tuzilmasi va hatto mavjudligiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Yaqin o'tmishda dolzarb bo'lgan ko'plab kasblar bugun o'z ahamiyatini yo'qotmoqda, ularning o'rnini esa ilgari mavjud bo'lmagan, mutlaqo yangi mutaxassisliklar egallamoqda.

Dunyo miqyosida yuz berayotgan bu o'zgarishlar O'zbekiston jamiyatini ham chetlab o'tmaydi. Raqamli iqtisodiyotga o'tish, aqlli texnologiyalarni joriy etish, ekologik muammolarni hal qilish, sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish kabi yo'nalishlar mamlakatimizda ham yangi kasblarga ehtiyojni oshirmoqda. Endilikda zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyat qozonish uchun insonlardan nafaqat kasbiy bilim, balki raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qila olish, ijodkorlik, jamoaviy ishlash kabi universal kompetensiyalar ham talab etiladi.

Kelajak kasblarining shakllanish omillari. Kelajak kasblarining paydo bo'lishi bir qator global omillar bilan bog'liq. Ular orasida eng muhimlari quyidagilardir:

Texnologik taraqqiyot – sun'iy intellekt, mashinali o'rganish, avtomatlashtirish, bulutli texnologiyalar va “internet of things” (IoT) kabi texnologiyalar kundalik hayot va ishlab chiqarishga jadal kirib kelmoqda.

Iqlim o‘zgarishi – ekologik muammolarning kuchayishi “yashil” texnologiyalar, muqobil energiya, ekologlar va atrof-muhit muhofazasi sohasida yangi kasblarni keltirib chiqarmoqda.

Demografik o‘zgarishlar – aholining qarish jarayoni va global migratsiya oqibatida sog‘liqni saqlash, parvarish va ijtimoiy xizmatlar sohalarida yangi ehtiyojlar paydo bo‘lmoqda.

Global pandemiyalar tajribasi – masofaviy ta’lim, onlayn tibbiyot va gigiyena sohalariga talab oshdi.

Ushbu omillar dunyo bozorida kasblar tuzilmasining o‘zgarishiga olib kelmoqda, natijada ayrim an’anaviy kasblar yo‘qolib, yangi, ilg‘or kasblar paydo bo‘lmoqda.

Kelajak kasblarining asosiy yo‘nalishlari .Quyida yaqin va o‘rta istiqbolda dolzarb bo‘lib borayotgan kasblar yo‘nalishlari sanab o‘tilgan:

a) Axborot texnologiyalari

- Sun’iy intellekt muhandisi
- Kiberxavfsizlik mutaxassisi
- Ma’lumotlar tahlilchisi (Data analyst/scientist)
- Dasturchi, UI/UX dizayner, veb-illovalar ishlab chiquvchisi

Bu sohalar tobora raqamlashtirilayotgan iqtisodiyotda markaziy o‘rin egallab, har bir sohaga ta’sir ko‘rsatmoqda.

b) Tibbiyot va biotexnologiyalar

- ✓ Genetik muhandis
- ✓ Telemeditsina mutaxassisi
- ✓ Reabilitatsiya bo‘yicha texnolog (protez, ekszoskelet ishlab chiquvchilar)
- ✓ Psixolog-neyrobiolog

Tibbiyot sohasi texnologiyalar bilan chambarchas bog‘lanmoqda va tibbiy xizmatlar ko‘lami kengaymoqda.

c) Ekologiya va muqobil energiya

o Yashil energiya bo'yicha muhandis o
Atrof-muhit muhofazasi bo'yicha ekspert o
Energiya samaradorligi bo'yicha maslahatchi

Iqlim muammolari global kun tartibida turibdi. Shu bois “yashil” kasblarga talab ortib bormoqda.

d) Ta'lim va ijtimoiy xizmatlar

- Raqamli ta'lim dizayneri
- Motivatsion murabbiy (coach)
- Katta yoshdagilar uchun o'qituvchi
- Ijtimoiy media psixologi

Ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi va umrbod o'rganish kontseptsiyasi yangi rollarni yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston sharoitida dolzarb bo'lgan kelajak kasblari. O'zbekiston Respublikasida 2030 yilgacha bo'lgan taraqqiyot strategiyasi doirasida quyidagi yo'nalishlarda mutaxassislar tayyorlash dolzarb hisoblanadi:

- I. Axborot texnologiyalari (IT) – IT parklar, “One Million Uzbek Coders” loyihasi, IT maktablar.
- II. Qishloq xo'jaligida raqamlashtirish – aqlli sug'orish, dronlar orqali monitoring.
- III. Sanoatda avtomatlashtirish va robototexnika – “Industry 4.0”ga mos ishlab chiqarish.
- IV. Raqamli moliya va fintech – kriptovalyutalar, elektron to'lov tizimlari
- V. Ekologik muhandislik va chiqindilarni qayta ishlash.

Respublikamizda bu sohalarga bo'lgan talab ortib borayotgani kadrlar tayyorlashda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda.

Kasblarni tanlashda yoshlar nimalarga e'tibor berishi kerak? Kelajak kasbini tanlayotgan yoshlarga quyidagi jihatlarni hisobga olish tavsiya etiladi:

- ❖ Kasbning istiqboli va bozordagi talabi
- ❖ O'z qiziqishi va qobiliyatlari bilan uyg'unligi

- ❖ Kasbda doimiy o‘shish va rivojlanish imkoniyati
- ❖ Yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishga tayyorlik

Bundan tashqari, moslashuvchanlik, yumshoq ko‘nikmalar (soft skills) va ijodiy fikrlash kabi fazilatlar har qanday kasbda muvaffaqiyat kalitidir.

Kelajak kasblari masalasi bugungi kunda nafaqat yoshlar, balki ta‘lim sohasidagi mutaxassislar, ish beruvchilar va davlat tashkilotlari uchun ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Dunyo bo‘ylab tezkor texnologik rivojlanish, global iqtisodiy o‘zgarishlar hamda ijtimoiy tendensiyalar ishchi kuchining talab va taklifini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Shu bois, kasb-hunar ta‘limini yangicha yondashuvlar bilan shakllantirish va yoshlarni zamonaviy bozor sharoitlariga moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Quyida biz kelajakda qaysi sohalar va kasblar dolzarb bo‘lishi, ularning rivojlanish tendensiyalari, shuningdek, kasblarning texnologik, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga qanday moslashishi haqida batafsil tahlil qilamiz. Bundan tashqari, yoshlar va ta‘lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ham taqdim etiladi, bu esa professional tayyorgarlikni yanada samarali va maqsadga muvofiq qilish imkonini beradi.

Texnologik innovatsiyalar va avtomatlashtirishning kasblarga ta‘siri. Sun‘iy intellekt va robototexnika qanday kasblarni o‘zgartirmoqda yoki yo‘q qilmoqda? Qaysi kasblar inson omiliga ko‘proq bog‘liq bo‘lib qoladi?

Raqamli iqtisodiyot va raqamli malakalar roli. Kelajakda raqamli ko‘nikmalar (digital literacy) qanchalik muhim bo‘ladi? Onlayn ta‘lim va masofaviy ishlash imkoniyatlari qanday kasblarda keng tarqaladi?

Yashil iqtisodiyot va ekologik kasblar. Barqaror rivojlanish, ekologiya sohasidagi yangi kasblar (masalan, energiya samaradorligi mutaxassisi, ekologik auditor, qayta tiklanadigan energiya bo‘yicha mutaxassis). Iqlim o‘zgarishlariga moslashish va yashil texnologiyalar sohasida ish o‘rinlari.

Kreativ va insoniy xizmatlar sohasidagi kasblar. Dizayn, san‘at, madaniyat, sog‘liqni saqlash va psixologiya sohalarining ahamiyati. Emotsional intellekt va inson bilan muloqot qilish ko‘nikmalarining ustunligi.

Yoshlar uchun maslahatlar va istiqbolli yo‘nalishlar. Kelajak kasblarini tanlashda shaxsiy qiziqishlar, qobiliyatlar va global trendlarni qanday hisobga olish kerak? Uzlusiz ta‘lim (lifelong learning) va kasbiy qayta tayyorlashning ahamiyati.

Kasb ta‘limidagi zamonaviy yondashuvlar. STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ta‘limining roli. Dual ta‘lim tizimi va amaliy ko‘nikmalarni oshirish yo‘llari.

Mehnat bozorida kadrlar talabining prognozi. Jahon va O‘zbekiston bozorida qaysi kasblarga talab ortishi yoki kamayishi haqida ma‘lumotlar. Yosh mutaxassislarining kasbiy barqarorligini ta‘minlash uchun qaysi ko‘nikmalarni rivojlantirish zarur. Zamonaviy dunyoda texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning tezkor rivojlanishi mehnat bozorida katta o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Kelajak kasblari – bu faqat yangi nomlar emas, balki mutlaqo yangi ko‘nikmalar, yondashuvlar va ish uslublarini talab qiladigan faoliyat turlaridir. Bu kasblar inson hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab olib, raqamli savodxonlik, ekologik fikrlash, ijtimoiy mas‘uliyat va uzlusiz o‘rganishni zaruratga aylantirmoqda. Yoshlar, o‘qituvchilar va mutasaddi tashkilotlar uchun bugungi kunda eng muhim vazifalardan biri – bo‘lajak mehnat bozoriga tayyor bo‘lgan, zamonaviy kompetensiyalar bilan qurollangan kadrlar yetishtirishdir. O‘zbekistonning istiqbolli rivojlanish strategiyasi aynan shu yo‘nalishda harakat qilmoqda va ta‘lim tizimi kelajak kasblariga moslashmoqda. Shunday ekan, yoshlar kelajak kasbini tanlashda dunyodagi tendensiyalarni kuzatishi, o‘z qiziqishi va qobiliyatlarini chuqur tahlil qilishi, shuningdek, doimiy o‘z ustida ishlashi zarur. Faqat ana shunda ular raqobatbardosh bo‘lib, o‘zining kasbiy salohiyatini to‘laqonli ro‘yobga chiqarishga erisha oladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarga kelajak kasblarini rejalashtirishni o‘rgatish ularning kasbiy o‘zligini anglash, qobiliyatlarini to‘g‘ri baholash va hayotiy maqsadlarini belgilashga xizmat qiladi. Maktab, oila va psixolog hamkorligi asosida olib borilgan kasbga yo‘naltirish ishlari yoshlarning kelajakda muvaffaqiyatli va raqobatbardosh mutaxassis bo‘lib yetishishlariga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G. Kasb psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
2. Klimov E.A. Kasb tanlash psixologiyasi. — Moskva, 2018.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
4. Karimova V.M. Yosh va pedagogik psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2020.
5. Shoumarov G‘.B. Psixologik xizmat nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent, 2019.
6. Nishonova Z.T. Kasbga yo‘naltirishning psixologik asoslari. — Toshkent, 2021.
7. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.